

Herman Koetsveld & Enis Odaci

SPIEGELREIS

Een moslim en een christen
op reis door elkaars geloof

SPIEGELREIS

Herman Koetsveld & Enis Odaci

SPIEGELREIS

**Een moslim en een christen
op reis door elkaars geloof**

KokBoekencentrum Uitgevers | Utrecht

Ontwerp omslag: Garage BNO
Lay-out binnenwerk: Studio Mol
Fotografie: Stijn Rademaker
Fotografie hoofdstuk 6: Ted van Aanholt

ISBN 978 90 435 3181 8
ISBN 978 90 435 3182 5 (e-book)
NUR 700
www.kokboekencentrum.nl

© 2019 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Enis: 'Laten we op reis gaan.'

Herman: 'Waarheen?'

Enis: 'Naar elkaars traditie.'

Herman: 'Hoezo dat?'

Enis: 'Omdat ik geloof dat er meer is tussen jouw hemel en mijn aarde. En er is ook meer tussen mijn hemel en jouw aarde.'

Herman: 'Hebben we voldoende geld op de bank staan?'

Enis: 'Ach, we sluiten gewoon een lening af.'

Herman: 'Doen we. En de rente dan? Kan dat in de islam?'

Enis: 'De rente betaal jij natuurlijk.'

INHOUD

Voorwoord – ‘Laten wij op reis gaan...’	9
1. Een leven van offers en een gemeenschap van stilte	15
Bespiegeling: Vrouw, geloof en samenleving	28
2. Een sfeer van concentratie, verstillings en overgave	35
Bespiegeling: Wie heeft de waarheid?	48
3. Een geloofsgemeenschap van hoeden en weiden	55
Bespiegeling: De veranderende identiteit	68
4. De kracht van de cirkel en het lege midden	75
Bespiegeling: Een nieuwe taal, een nieuwe generatie	88

5. In de Bijlmer klinkt boodschap van verbinding	95
Bespiegeling: De pijn van migratie	108
6. De paradox van een open en gesloten gemeenschap	115
Bespiegeling: Integratie en emancipatie	130
7. Maximale toewijding bij de Gereformeerde Gemeente	137
Bespiegeling: Muren van geloof	151
8. Op bezoek bij zelfbewuste lhbt-moslims	157
Bespiegeling: Framing en stereotypering	168
Spiegelreflectie	175
Epiloog	181

VOORWOORD

‘Laten wij op reis gaan...’

Bijna tien jaar kennen wij elkaar inmiddels. ‘Wij’ zijn Enis Odaci, moslim, publicist en werkzaam bij het interculturele platform Nieuw Wij en Herman Koetsveld, christen en predikant bij de Protestantse Gemeente Hengelo. Onze samenwerking, en gaandeweg ook onze diepe vriendschap, danken wij eigenlijk aan PVV-voorman Geert Wilders. Zijn programma en repeterende boodschap valt zo’n beetje samen met ‘minder islam in Nederland’. In 2009 publiceerde hij de controversiële anti-islam film *Fitna*. Die zette de verhoudingen in ons land op scherp en iedereen hield de adem in voor wat er mogelijk zou gebeuren aan maatschappelijke onrust of erger.

Herman besprak in die tijd met zijn Twentse collega’s hoe vanuit de kerkelijke context op *Fitna* te reageren. Dat resulteerde in de publicatie van het *Manifest van Advent*, dat door veertig Twentse predikanten en kerkelijk werkers werd ondertekend en de nodige aandacht trok. Enis zocht intussen, vanuit zijn groeiende interesse en betrokkenheid bij de thema’s van geloof en samenleving, naar een uitgesproken christelijk antwoord op het maatschappelijk verharde debat dat Wilders had losgemaakt. De toon en inhoud van het *Manifest van Advent* was precies waar

Enis naar gezocht had: een onomwonden stellingname vanuit de grondtonen van het christelijk geloof tegen het wegzetten en verdacht maken van hele bevolkingsgroepen vanwege hun islamitische achtergrond.

Zodoende kwamen wij in contact met elkaar. Eerst per mail, en daarna via een eerste, aftastend kennismakingsgesprek. Dat gesprek werd al snel opgevolgd door volgende, elkaar bevragende en verdiepende gesprekken, die zonder uitzondering de wederzijdse nieuwsgierigheid als katalysator van de ontmoetingen hadden. Allebei voelden we de rijkdom van ons groeiende contact. We besloten daarover te publiceren. Landelijke en regionale dagbladen gaven er de ruimte voor en vanaf dat moment kwamen de aanvragen voor lezingen, bijdragen aan symposia en artikelen binnen. We besloten onze samenwerking via de stichting Koetsveld en Odaci te organiseren, met de ondersteunende website www.koetsveld-odaci.nl als medium voor de buitenwereld. Heel bewust draagt de stichting enkel onze namen die op de site onderschreven worden als ‘christelijke islamitische partners’.

Onze missie was en is in alle eenvoud: ageren tegen de verharding. Tegenover het groeiende wantrouwen stellen wij het helende alternatief van ‘de taal van vertrouwen’ – dicht bij huis en zo persoonlijk mogelijk: welke taal, welk woord in welke toonhoogte komt er uit mijn mond, uit mijn (sociale media) pen? Helpt het om de ander te leren kennen of vervreemdt het mij van de ander? Vertrouwen dus. Zo eenvoudig zien wij de basis van wat wij samen te doen hebben.

We verdiepten ons werk middels het interviewproject *De Zeven Zuilen*, waarin we met zeven boeiende, min of meer bekende personen spraken over God, geest en tijdgeest. Het resulteerde in het gelijknamige boek. Maar we wilden nog dichter bij

elkaars tradities en de veelkleurigheid daarvan komen. We wilden daarvan ervaren, daarvan leren. En zo werd het idee van de 'Spiegelreis' geboren: Enis zou Herman naar een aantal islamitische gemeenschappen sturen en Herman introduceerde Enis bij een aantal christelijke gemeenschappen. Wij wilden beiden de religieuze bijeenkomsten van de betreffende gemeenschappen bezoeken, we wilden spreken met de leiding in de gemeenschap en als het mogelijk was wilden we bij leden van een geloofsgemeenschap een ontmoeting thuis hebben, bij de maaltijd. We hadden de hoop en de belofte om onze ervaringen aan elkaar te kunnen spiegelen. Vandaar: spiegelreis. Het levensbeschouwelijk magazine *Volzin* was direct geïnteresseerd en onze 'reisverslagen' zouden achtereenvolgens maandelijks worden gepubliceerd.

We dachten op voorhand dat dit project vrij eenvoudig te organiseren zou zijn. Maar dat bleek een misvatting. Zo was het bijvoorbeeld een hele toer om Enis aan een evangelische en orthodox-protestantse gemeenschap te verbinden. 'Daar heb ik gewoon geen trek in,' zo vatte de geestelijk leider van een evangelische groeigemeente zijn angst voor het onbekende samen. Soms moesten we maanden wachten voordat de aanvraag in een kerkenraad of bestuur behandeld was en werd het dan uiteindelijk toch om onduidelijke redenen afgewezen. Min of meer dezelfde mechanismen speelden een rol in de orthodox-islamitische gemeenschappen, al was daar doorgaans de angst voor de publiciteit nadrukkelijker aan de orde – ook al benadrukten wij dat het geen journalistiek, maar een persoonlijk getoonzet project zou worden.

Maar uiteindelijk zijn wij elk bij vier geloofsgemeenschappen op bezoek geweest, acht in het totaal, waarbij we nadrukkelijk de diversiteit hebben opgezocht. We werden telkens vergezeld

door fotograaf Stijn Rademaker, die kijkend door de zoeker van zijn camera vanuit die 'beschouwende' positie volop meedeed in de ontmoetingen. Zijn observatie is ook te lezen in voorliggend boek. Onze inzet was zoals altijd: de persoonlijke ontmoeting, de ervaring van het moment, de nieuwsgierigheid naar wie we te spreken zouden krijgen. We hoefden van onszelf niks 'boven water te krijgen', geen ingewikkelde discussies op voorhand te agenderen, geen heilige huisjes proberen neer te halen. Enkel proberen te begrijpen wat de betreffende geloofsgemeenschap en haar leden beweegt en inspireert. De acht hier beschreven 'reizen' zijn naar ons inzicht voldoende exemplarisch om een breed en genuanceerd beeld te schetsen van de diversiteit binnen islamitisch en christelijk Nederland.

We ontdekten overeenkomsten, maar ook verscheidenheid. Ook was er veel verbazing, en soms ongemak en ontroering. Er zijn eerder meer vragen bijgekomen dan dat we afgeronde antwoorden hebben gekregen. We hebben die vragen, en de thema's die we tegenkwamen bij onze reizen, met elkaar gedeeld tijdens vele gesprekken – zittend aan de eettafel, hangend op de bank en onderweg in de auto. 'Bespiegelingen' dus – en deze onderlinge gesprekken schreven we op en delen die, samen met onze 'reisverhalen'. Eenvoudigweg omdat we geloven dat het de hoogste tijd is dat de koers van het snoeiharde wij-zij-denken omgebogen mag en kan worden. Hoe? Door de wil om minstens ruimte te maken voor de ander in haar/zijn identiteit en de bronnen daarvan. Niet dat het eenvoudig is, maar het alternatief is huiveringwekkend, zo weten we inmiddels maar al te goed.

Het is goed om bewust te zijn van die persoonlijke blik op geloven. Het is goed dat onze nieuwsgierigheid aangeraakt wordt. Als dit boek ook maar enigszins bijdraagt aan het besef dat dé islam en hét christendom niet bestaan, maar dat het altijd gaat om

concrete mensen met hun eigen bronnen en persoonlijke tradities, dan voelen wij ons al rijk dat we deze Spiegelreis hebben mogen schrijven. We leggen het u graag voor!

Herman Koetsveld

Enis Odaci

1. EEN LEVEN VAN OFFERS EN EEN GEMEENSCHAP VAN STILTE

---

*‘We leven als schurende
diamanten met elkaar.’*

Mijn reis vanuit Hengelo naar de Onze Lieve Vrouwe Abdij in Oosterhout duurt ruim twee uur. De namiddagzon staat laag en haar licht wordt door enkele wolkendekken opgedeeld in scherpomlijnde bundels. Het is een filmisch beeld en al auto rijdend voel ik me aangenaam rustig. Wat moet ik verwachten van mijn reis door christelijk Nederland?

Mijn vriend predikant Herman Koetsveld en ik werken het idee uit om op reis te gaan door elkaars traditie, hij door de islam en ik door het christendom. We beloven elkaar vele smaken uit vele keukens. Ik wil me goed voorbereiden op mijn reis, omdat ik een hekel heb aan het stellen van onnozele vragen aan de broeders en zusters, voorgangers en volgelingen die ik ga ontmoeten. In mijn vrolijke naïviteit lees ik op Wikipedia over de Nederlandse kerkgeschiedenis. Al snel zakt de moed me in de schoenen: christelijk Nederland bestaat uit één grote reeks van kerkscheuringen en afsplitsingen. Als men mij nu vraagt wat 'het christendom' is, dan antwoord ik: geen drie-, geen twee-, laat staan überhaupt een eenheid. Het lichaam van Jezus Christus is versplinterd terug te vinden in talrijke gemeenten, kerken, kloosters en nog meer bouwkundige en organische tussenvormen. Ik besluit daarom al snel mijn wetenschappelijke pet af te zetten en gewoon naar mijn hart te luisteren. Ik ga als mens op reis. Een nieuwsgierige man met vragen in zijn binnenzak.

Godzoekers

Ik parkeer mijn auto op het terrein van de abdij. Zoekend naar de ingang vind ik een grote houten deur. Ik bel aan. Na een kleine minuut opent een zuster de deur en lacht vriendelijk. 'U heeft bij de verkeerde deur aangebeld.' Een goed begin. Deze moslim weet niet eens de juiste ingang te vinden van de abdij. We lachen har-

telijk. Zuster Hildegard is de gastenzuster. Ze begeleidt mij gelijk naar de zogenoemde ‘bisschoppenkamer’ – de beste kamer in de abdij, zegt ze. Maar ze glimlacht erbij en ik begrijp al snel waarom. Het zijn eenvoudige kamers. In de abdij is geen luxe en geen afleiding. Een leven in de abdij is een sober leven. Hier draait het om gebed en bezinning, om zelfopoffering.

Zuster Hildegard is een vriendelijke vrouw, hoffelijk in taal en gebaar. Ze heeft een licht gebogen houding, alsof ze uit eerbied een zeer lichte buiging maakt voor de gasten. Haar loop is vlotjes. Terwijl ze voor mij een kopje thee haalt, zet ik mij aan een antieke bureautafel en sla een boekje dat op tafel ligt open en lees: Alle gasten worden ontvangen als Christus zelf. Want eens zal hij zeggen: ‘Ik was gast en gij hebt mij opgenomen’ – uit de regel van St. Benedictus. Benedictus leefde van circa 480 tot 540. Als jongeman leefde hij eerst als kluizenaar, niet ver van Rome, in een grot bij Subiaco. Daar, uitgegroeid tot een man Gods, werd hem gevraagd leiding te geven aan andere Godzoekers. Hij stichtte meerdere kloosters. Het meest bekend is Monte Cassino, op een heuvel bij Napels. Daar schreef hij, wijs geworden door ervaring, een klein boekje vol praktische aanwijzingen, zijn *Regel voor monniken*. Deze Regel heeft grote invloed uitgeoefend op het westerse monnikendom en op de cultuur van Europa. Nog steeds is zijn Regel bron van wijsheid en praktische levenskunst, ook voor christenen die midden in de maatschappij staan. Ook in deze abdij gelden de leefregels van Benedictus. De zusters heten dan ook Benedictinessen.

Loepzuivere stemmen

Zuster Hildegard vertelt mij over het programma dat ze voor mij opgesteld heeft. Ik mag overdag alle zes de gebedsdiensten bij-

wonen. De vigilie begint al om zes uur in de ochtend en die mag ik overslaan, als ik maar wel bij de eucharistieviering van half tien aanwezig ben – want dat is het belangrijkste moment van de dag. De volgende ochtend staat een ontmoeting tussen mij en de abdis gepland, de hoofdzuster en leider van de abdij. Ook mag ik meerdere zusters tegelijk ontmoeten, om over hun levensritme te spreken. Ik kijk er zeer naar uit.

Maar voor eerste indrukken van mijn omgeving is geen tijd, want de vesperviering van vijf uur begint al bijna. Klokgelui. Ik volg zuster Hildegard naar de kerkzaal en zie een traditionele opstelling. De ruimte is symmetrisch opgedeeld in een deel voor bezoekers en een deel voor de zusters. De zusters staan aan weerszijden van de open zaal in een rij opgesteld. Ze buigen voor het altaar, de plek van de eucharistie en dus de ‘verbeelding’ van Christus’ offer. Het valt mij op dat niet alle zusters een zwarte sluier dragen. Twee dragen een witte sluier, en weer een andere zuster draagt er helemaal geen. Het is duidelijk dat de zusters diverse gradaties van toewijding kennen, niet iedereen is volledig toegetreden tot de zusterorde.

De Benedictinessen leggen drie geloftes af: de gelofte van gehoorzaamheid, van monastiek levensgedrag en van stabiliteit. Pas bij de eeuwige professie mogen zusters een zwarte sluier dragen. Zuster Hildegard heeft in de kerkbanken al diverse boeken voor me opengeslagen op de juiste pagina. Een psalm, een danklied, een lofzang en een gebed. Dan neemt ze haar plek in tussen de zusters. Zij geeft leiding aan de zang: ze gaat voor in het zingen van de gebeden en de liederen. Het is voor mij de eerste keer dat ik zusters hoor zingen. Eerder heb ik wel gregoriaanse zang gehoord, waar ik erg van gecharmeerd ben, maar dit is anders. Het woord ‘engelengeluid’ komt in mij op. Ik merk dat ik diep geraakt word door de loepzuivere stemmen van de zusters. Ook

tijdens het gebed is er sprake van een soort dialoog: dan zingen de de zusters aan weerszijde van de zaal na elkaar gebedsregels. De woorden van de psalmen winnen op deze manier enorm aan kracht. Ik merk dat ik helemaal tot rust kom. Een uur geleden zat ik nog in de drukte van het verkeer en nu luister ik naar de serene klanken van deze zusters.

Klaarwakker

Na afloop van de dienst loop ik terug naar mijn luxe bisschoppenkamer en ga ik op bed liggen. Er heerst absolute stilte in de abdij, maar de stemmen van de zusters galmen na in mijn hoofd. Ik begin vergelijkingen te maken met mijn eigen traditie. Hier bidden de zusters zes keer per dag, in de islam doen we dat vijf keer per dag. Hier leven de zusters naar de Regel van Benedictus, in de islam leven de gelovigen naar de Regel van Mohammed. Hier buigen de zuster tijdens het gebed voor het altaar, en in de moskee buigen moslims voor de Koran. Ik vraag me af hoe de abdis het leven in de abdij organiseert. Is zij een soort imam? Is zij 'slechts' voorganger of is zij veel meer dan dat? Ik heb haar morgenochtend vele vragen te stellen.

Die nacht slaap ik slecht. Op de een of andere manier lukt het mij niet om snel te acclimatiseren. Het bed voelt anders, de kleuren van de kamer zijn anders, de temperatuur is anders. Om drie uur in de ochtend ben ik nog steeds klaarwakker. Ik doe mijn vest aan en glij uit bed. Ik ga in de aangename fauteuil zitten en doe een leeslampje aan. Op het bijzettafeltje zitten liggen de Bijbel en een aparte uitgave van het Boek der Psalmen gebroederlijk naast elkaar. Ik besluit om het Matteüsevangelie te gaan lezen, en dan met name de Bergrede. De zaligsprekingen spreken mij aan, omdat ze zo ritmisch zijn. Daarna legt Jezus leerstellin-

Enis: ‘Laten we op reis gaan.’

Herman: ‘Waarheen?’

Enis: ‘Naar elkaars traditie.’

Herman: ‘Hoezo dat?’

Enis: ‘Omdat ik geloof dat er meer is tussen jouw hemel en mijn aarde. En er is ook meer tussen mijn hemel en jouw aarde.’

Met een open blik en notitieblok in de hand gaan moslim Enis Odaci en christen Herman Koetsveld op reis door Nederland. Ze bezoeken elkaars geloofsplekken en gaan op zoek naar de overeenkomsten en de verschillen. Het is een reis vol verbazing, ongemak en ontroering. Herman gaat onder andere in gesprek met queer moslims en de imam van de Sultan Ahmet-moskee in Zaandam. Enis bezoekt onder meer de Gereformeerde Gemeente in Dordrecht en een Benedictijns klooster. Uit hun bespiegelingen blijkt dat er niet zoiets is als dé islam of hét christendom. Ook wordt duidelijk hoe belangrijk het is om over grenzen heen te kijken en zonder vooroordelen in gesprek te gaan. Zo wordt de spiegelreis een hoopvolle reis naar de toekomst.

Enis Odaci is voorzitter van de stichting Humanislam en zakelijk leider van NieuwWij.nl. Herman Koetsveld is theoloog en predikant voor de Protestantse Kerk. Enis en Herman bouwen bruggen tussen religies met hun stichting Koetsveld & Odaci.

 KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

